

Sociaal werk in tijden van superdiversiteit: een test voor de democratie?

Sami Zemni

Colloquium Sociaal Werk en Democratie

*UGent/HoGent/Howest/Artevelde Hogeschool
Universiteit Gent – 24-25/10/2013*

Dames en Heren,

Sta me toe eerst en vooral de organisatoren te bedanken om mij, een sociale en politieke wetenschapper, vandaag de kans te geven jullie toe te spreken. Als politieke en sociale wetenschapper krijg ik niet vaak de kans specialisten van sociaal werk toe te spreken.

Ik focus in mijn uiteenzetting niet zozeer op specifieke inhouden van het sociaal werk maar eerder op de context waarbinnen het sociaal werk wordt georganiseerd en geconceptualiseerd. Het sociaal werk doet datgene wat de politieke overheden mogelijk maken, wat de politieke overheden wenselijk achten. De maatschappelijke opdracht van het sociaal werk – hoewel deze uiteraard van land tot land kan verschillen – bestaat erin om via allerlei dienstverleningen (die publiek of privaat zijn georganiseerd) het samen leven in een maatschappij mogelijk te maken. Cruciaal in de uitbouw van het sociaal werk in onze naoorlogse geschiedenis is de visie die maatschappijen hebben of hadden over solidariteit. De sociale politiek, het sociale beleid, die door politieke overheden werd en wordt uitgestippeld, is altijd gebaseerd op welbepaalde visies van solidariteit. Daarin draait het altijd om “*een overdracht van tijd, geld en andere middelen gebaseerd op een gevoel van lotsverbondenheid*” (RMO 2013: 10). Solidariteit en medemenselijkheid liggen aan de basis van wat sociaal werk doet in de praktijk.

De uitbouw van de West-Europese welvaartstaten na WO II zorgde ervoor dat solidariteit steeds meer werd geïnstitutionaliseerd in publieke administraties. Het idee achter de implementatie van sociale zekerheid en allerhande andere voorzieningen was een voortvloeisel van de oorlogsgruwel. Er heerste een consensus dat radicale politieke

ideologieën zoals het Nazisme of fascisme konden gedijen als gevolg van een gebrek aan sociale cohesie en een te uitgesproken maatschappelijke ongelijkheid gekenmerkt door economische uitsluiting en maatschappelijke marginalisering. De welvaarstaat stelde zich tot doel de ergste vormen van ongelijkheid aan te pakken door het creëren van een sociaal vangnet en het implementeren van een herverdelingspolitiek. Het Keynesianistisch economisch model zorgde ervoor dat een alomtegenwoordige en actieve overheid de ongelijkheden van de vrije marktwerking afvlakte en verzachte: arbeiders kregen betere lonen, maximale tewerkstelling werd een betrachting, werk op zich werd een recht, maar ook talloze zekerheden werden in het leven geroepen om de vele risico's van het leven (zoals ziekte, ongevallen, ouderdom,...) op te vangen.

Zolang de West-Europese landen een gestage economische groei kenden, en de te verdelen middelen dus groot waren, kon dit uitgebreid systeem van sociaal georganiseerde solidariteit op veel bijval rekenen. Dit begon pas te veranderen vanaf de jaren '80 onder invloed van verschillende op elkaar inwerkende factoren en had voor elk land een andere impact.

Eén van de paradoxen van de welvaarstaat is dat de door de overheid gegarandeerde en georganiseerde welvaart zodanig ingeburgerd geraakte, zodanig een verworvenheid werd, dat de waarde van solidariteit die er aan de basis van lag afkalfde (RMO 2013). De bureaucratisering en formalisering van de welvaartsvoorzieningen leidde tot een anonimiteit die voor vele burgers de solidariteit als het ware onzichtbaar maakte. Daarnaast zorgde de economische crisis vanaf de jaren '70 voor een vergrootte druk op de overheidsbudgetten. Het Keynesiaanse economische model werd vervangen door een (neo-)liberaal model waarin budgettair evenwicht en controle van de inflatie centraal kwamen te staan. Overal in Europa – ongeacht de uitgesproken verschillen – begon de staat zich terug te trekken uit verschillende beleidsdomeinen die ze voordien zelf in het leven had geroepen. Doorheen Europa kwamen publieke debatten op gang naar het draagvlak en de duurzaamheid van collectief georganiseerde vormen van solidariteit. Eén specifiek proces bemoeilijkte deze debatten verder, met name migratie. Europa, dat tot voor de Tweede Oorlog een continent van emigratie was geweest – vele Europeanen

zochten een beter leven in elders – werd ineens een continent van migratie. Het gevoel van lotsverbondenheid die aan de basis lag van de solidariteit werd niet alleen door extreemrechtse partijen in vraag gesteld ten aanzien van de migranten. Ook meer respectabele partijen meenden dat de groeiende diversiteit het gevoel van samenhang ondermijnde. Vooral het multiculturele beleidsmodel – een model dat in de verschillende Europese landen vaak op zeer diverse manier werd geïmplementeerd – kreeg het de laatste jaren vaak hard te verduren. Critici van het model argumenteren dat multiculturalisme solidariteit ondermijnt door een te grote aandacht voor groepsspecifieke identiteiten. Sociologen toonden cijfermatig aan dat die landen die de meest doorgedreven vormen van multicultureel beleid volgden, slecht scoorden op criteria zoals de tewerkstelling of de onderwijsresultaten van migranten. Het is hier niet de plaats of het moment om de definitieve balans van het multiculturalisme op te maken. Het volstaat om er op te wijzen dat de meeste Europese landen in hun evolutie van welvaartstaat naar een sociale investeringsmaatschappij zoals het nu in Nederland heet, nieuwe paden wensen te bewandelen in relatie tot migratie en migranten waarin de nadruk vooral komt te liggen op zelfredzaamheid, verantwoordelijkheid, aanpassing en integratie.

Deze zeer summiere schets van grote veranderingsprocessen in ons denken over collectieve solidariteitsvoorzieningen, maakt duidelijk dat de context waarbinnen het sociaal werk wordt georganiseerd in volle transformatie is. De debatten over solidariteit in het publieke domein bevinden zich op vier verschillende dimensies. De Nederlandse Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling vat deze debatten goed samen. Een eerste groep vragen draait rond de kwestie met wie mensen nog solidair willen zijn. Deze debatten draaien rond veranderende opvattingen over gelijkheid en diversiteit. Een tweede groep vragen gaat over wat mensen hebben aan solidariteit, hoeveel ze erin stoppen en hoeveel ze er uithalen. Een derde groep vragen gaat over de risico's die mensen nog willen delen met anderen en op welke basis dit moet gebeuren. Een laatste groep vragen gaat over hoe solidariteit moet georganiseerd worden, of we eerder een staats- of maatschappelijke organisatie nastreven (RMO 2013: 11).

In wat volgt wens ik vooral in te gaan op de eerste dimensie, de spanning tussen ideeën over diversiteit en gelijkheid; enkele gevolgen te trekken over hoe sociaal werk daaraan gekoppeld is en, uiteindelijk, argumenteren dat sociaal werk, als een reflexieve praktijk, een bijdrage kan brengen tot het ontwikkelen van nieuwe solidariteitsmechanismen.

Maar vooraleer ik daar op in ga, wil ik nog heel kort de term superdiversiteit verduidelijken. Superdiversiteit is uiteraard een nieuw *buzzword* maar heeft het voordeel de pejoratieve bijklank die multiculturalisme heeft verkregen te overstijgen. Het concept verwijst naar een “*transformatieve diversificatie van de diversiteit*”, zoals de Engelse socioloog Vertovec (2008) stelt, niet alleen omdat er steeds meer nationaliteiten in onze contreien aanwezig zijn maar omdat op tal van andere criteria (zoals etniciteit, geloof, legaal statuut, gender, arbeidsmarktparticipatie, taalkennis, ...) diversiteit veel complexer is geworden. Een context van superdiversiteit kenmerkt vooral – hoewel niet uitsluitend – de steden waar specifieke uitdagingen voor de solidariteit en samenhang het meest uitgesproken zijn.

Het politiek antagonisme van diversiteit en gelijkheid

Zonder de moderne geschiedenis al te veel geweld aan te doen, kunnen we stellen dat onze moderne natiestaten, onze politieke democratieën, tot stand zijn gekomen als resultaat van de onvermijdelijke spanning tussen het principe van vrijheid en het principe van gelijkheid. Chantal Mouffe (2013) schetst deze spanning als het gevolg van de spanning tussen de liberale ideeën van een vrij individu die drager is van universele en onvervreembare rechten enerzijds, en de ideeën over volkssoevereiniteit die uiting gaven aan inspraak en participatie van burgers anderzijds. Ze omschrijft dan ook de ‘democratische paradox’ als een spanning tussen beide principes die nooit voor eens en altijd kan opgelost worden. Er is bijvoorbeeld altijd een spanning tussen individuele rechten en de nood aan eenheid, tussen de algemeenheid van de mensenrechten en de concrete implementatie van democratische participatie, tussen de universele mensenrechten en de regels van wie wel en niet mag deelnemen aan de democratische besluitvorming. Het spreekt voor zich dat het sociaal werk als de concrete implementatie

van het sociaal beleid een weerspiegeling vormt van hoe, op een gegeven moment in tijd en ruimte, een maatschappij het samen zijn definieert, een punt waarop ik straks terug kom.

Cruciaal in Mouffe's visie is dat zij een onderscheid inroept tussen het politieke als de ontologische dimensie van antagonisme, en de politiek als een geheel van praktijken, discoursen en instellingen waarvan het doel is om het menselijk samenleven te organiseren in omstandigheden die altijd potentieel conflictueus en antagonistisch zijn (Mouffe 2013: 2-3). De sociale politiek van de welvaartstaat had het doel om de klassenverschillen en ongelijkheden in de maatschappij dermate aan te pakken dat deze niet meer zouden uitmonden in open conflict en geweld. De sociale politieke voorzieningen institutionaliseerden de verschillende antagonismen – zonder ze definitief op te lossen – in instituties en regelgevingen. Dit betekende concreet dat de strijdlijn tussen de verschillende maatschappelijke groepen werd begraven. De antagonistische tegenstrijdigheden werden vervangen door agonistische relaties waarbij de maatschappelijke groepen elkaar niet langer zagen als vijanden – waarin elk kamp enkel kan winnen of verliezen – maar wel als tegenstanders waartussen een conflictueuze consensus bestond.

Deze politieke theoretische insteek lijkt me zeer vruchtbaar voor een reflectie over het sociaal werk in tijden van superdiversiteit. De aard en inhoud van het sociaal werk vandaag moet opnieuw, in een context van polarisering en terug groeiend antagonisme tussen maatschappelijke groepen het samenleven herdenken in een agonistisch model. Uiteindelijk betekent een conflictueuze consensus niks anders dan solidariteit ongeacht diversiteit.

Superdiversiteit tussen ongelijkheid en verschil

In de hedendaagse politieke tegenstellingen in verschillende Europese landen, meen ik, dat het debat over wie wel en niet behoort tot de nationale gemeenschap cruciaal is om de verschuivende betekenissen van solidariteit te begrijpen. Diversiteit als gevolg van migratie wakkert debatten aan over de vraag of migranten – in welk legaal statuut dan

ook – aanspraak kunnen maken op solidariteitsvoorzieningen en in welke mate. Deze debatten worden verder bemoeilijkt door de gelijktijdige vraag naar maatschappelijke erkenning van minderheidsgroepen, een vraagstuk dat niet alleen naar mechanismen van ongelijkheid maar ook van verschil verwijst. Vaak hebben dergelijke debatten een polariserend effect¹.

Het feit dat de West-Europese maatschappijen, en vooral de steden, steeds meer gekenmerkt worden een etnische sociaaleconomische stratificatie stelt het debat herverdeling/erkenning duidelijk op de proef.

Een aantal auteurs (Kymlicka & Banting, 2006; Banting, 2005; Koopmans, 2010; Van Oorschot, 2010; Pearce, 2004; Goodhart, 2004) richtten hun onderzoek op de specifieke spanningen en uitdagingen die voortvloeien uit de simultane implementatie van een multicultureel beleid dat gebaseerd is op de erkenning en een welzijnsbeleid dat gebaseerd op herverdeling. Dit zogenaamde dilemma voor progressieven werd door de Candese socioloog Banting als volgt samengevat (2010: 797): *“Een van de meest dwingende uitdagingen voor de westerse democratieën is hoe de gemeenschappelijke banden te onderhouden en versterken in etnisch diverse samenlevingen. Hoe kunnen we de groeiende multiculturele diversiteit en het gevoel van een gemeenschappelijke identiteit die de normen van de wederzijdse ondersteuning schraagt en die de capaciteit om collectieve projecten van maatschappelijke solidariteit na te streven met elkaar verzoenen?”*.

Ik gebruik Nancy Fraser's (1995) theoretische analyse omtrent dit spanningsveld om een begin van uitweg te vinden die ik daarna toepas op het sociaal werk.

¹ Elk universeel concept, bijvoorbeeld multiculturalisme, wordt pas begrijpelijk en praktisch als maatschappelijke actoren het doordrenken met een typische inhoud die zijn abstracte karakter moet verduidelijken. De hoofddoek van islamitische vrouwen is zo'n typische constructie die grotere debatten en inzichten over het samenleven moet verduidelijken. Het gebrek aan concrete inhoud van de abstracte universele term wordt dus vertaald in een begrip dat zogenaamd de hele sociale realiteit bedekt. Dit is het niveau van een ideologische strijd, waar antagonistische zienswijzen over het samenleven met elkaar in conflict komen.

Laat me beginnen met een *caveat*. De laatste jaren argumenteerden vele progressieven dat het beter is niet te praten over particuliere identiteiten, dat voorrang moest gegeven worden aan de ‘echte’ problemen die van sociaaleconomische aard zijn. Hoewel ik deze mening deel, volstaat dit standpunt niet. Niet praten over erkenning betekent niet dat de problemen zomaar opgelost kunnen worden. Net zoals het niet mogelijk was om de grotere problemen van de Belgische institutionele hervorming aan te pakken zonder de specifieke problemen van Voeren of van BHV op te lossen, net zomin kan men sociaaleconomische herverdeling centraal stellen zonder een standpunt te hebben over de problemen van maatschappelijke erkenning.

Het voornaamste doel van Nancy Fraser is om de tegengestelde logica's van het herverdeling/erkenningdilemma (1995) te verzoenen. Fraser verwerpt een te enge herverdelingspolitiek die enkel gericht is op het verhelpen van vormen van onrecht die een gevolg zijn van politiek-economische structuren maar verwerpt evenzeer een te enge erkenningspolitiek die gericht is op de symbolische en culturele vormen van onrecht die geworteld zijn in patronen van representatie en interpretatie. Terwijl de eerste politiek, die van herverdeling, groepsaffiliaties en hiërarchieën destabiliseert, lijkt een politiek van erkenning deze juist te ondersteunen en versterken.

Puur theoretisch zijn er volgens Fraser twee verschillende manieren om onrechtvaardigheid te verhelpen. De eerste manier is deze van bevestiging (*affirmation*), een geheel van remedies die de onbillijke uitkomsten van sociale regelingen wil corrigeren zonder daarbij het onderliggende raamwerk dat deze onrechtvaardigheid produceert, in vraag te stellen. Een tweede middel, die zij transformatie noemt bestaat er juist in om remedies voor onrechtvaardigheid te creëren juist door de herstructurering van het onderliggende generatieve kader.

Uitgaande van dit onderscheidingen construeert Fraser vervolgens een matrix met vier cellen (1995: 87). De horizontale as omvat de remedies om onrechtvaardigheid te verhelpen via bevestiging en transformatie, terwijl de verticale rechtvaardigheid als een kwestie van herkenning en herverdeling omvat.

	Affirmation	Transformation
Redistribution	<i>The liberal welfare state</i> surface reallocations of existing goods to existing groups; supports group differentiation; can generate misrecognition	<i>Socialism</i> deep restructuring of relations of production; blurs group differentiation; can help remedy some forms of misrecognition
Recognition	<i>Mainstream multiculturalism</i> Surface reallocations of respect to existing identities of existing groups; supports group differentiation	<i>Deconstruction</i> Deep restructuring of relations of recognition; blurs group differentiation

Vier verschillende politieke oriëntaties kunnen dus ontstaan.

De eerste oriëntatie, daar waar herverdeling en bevestiging elkaar kruisen, is het project van de liberale welvaartstaat dat gefocust is op de herverdeling van middelen over de verschillende maatschappelijke groepen zonder de onderliggende ongelijke politieke en economische machtsverhoudingen in vraag te stellen. De tweede oriëntatie, op het kruispunt van herverdeling en transformatie was het project van het socialisme. Herverdeling, zo dacht men, was enkel effectief als ook de economische productierelaties diepgaand veranderen. In deze oriëntatie verdwijnt elke aandacht voor verschil en groepsdifferentiatie. Waar erkenning en bevestiging elkaar kruisen, is het model van multiculturalisme waar vooral de erkenning van respect voor de verschillende maatschappelijke groepen centraal staat ook al is er aandacht voor socio-economische herverdeling. De laatste, vierde cel, is dan waar erkenning en transformatie bij elkaar komen. Dit is het project van deconstructie zoals Fraser het labelt, een project met als doel het herdefiniëren van de relaties van erkenning in de maatschappij en het destabiliseren van groepsdifferentiaties.

Fraser ziet in een combinatie van cellen 2 en 4 de meest veelbelovende weg om de spanning tussen herverdeling en erkenning te overstijgen, namelijk socialisme in de economische sfeer en deconstructie in de culturele.

Fraser, die deze analyse maakte in de jaren '90, heeft het laatste decennium haar theorie verfijnd en verder uitgelegd (2000). Ze waarschuwt voor twee recurrente problemen in het identiteitsdebat.

Ten eerste verwijst ze naar een probleem van verdringing, dat wil zeggen een probleem waar “vragen van erkenning minder dienen om de herverdelingsstrijd aan te vullen en te verrijken maar wel om deze strijd te marginaliseren, verduisteren en verdringen” (Fraser 2000:108). Ten tweede haalt ze een probleem van reïficatie aan dat verwijst naar claims voor erkenning die “vaak niet dienen om respectvolle vormen van interactie te bevorderen in toenemende multiculturele contexten, maar die drastisch groepsidentiteiten vereenvoudigen en simplificeren. Deze claims neigen veeleer naar separatisme, intolerantie en chauvinisme, patriarchalisme en autoritarisme” (Fraser 2000: 108).

Desalniettemin verwerpt ze identiteitspolitiek niet, ze waarschuwt alleen voor deze twee valstrikken. Het doel is en blijft om erkenning op zo'n manier te conceptualiseren dat het de strijd voor herverdeling verrijkt en tegelijkertijd plaats maakt voor identiteit.

Fraser lijkt echter terughoudend om dergelijk programma concreet gestalte te geven. Ze verwijst alleen vaag naar de lokaal gesitueerd maatschappelijke strijd.

Mijn punt, vandaag, zoals aangehaald in de inleiding is om een concreet geval uit te werken rond sociaal werk.

Sociaal werk en het social learning proces om solidariteit te creëren.

Het idee dat ik vandaag wil verdedigen is dat, ondanks de moeilijke context waarbinnen het sociale werk vandaag evolueert, het toch een belang heeft in het creëren van een meer rechtvaardige samenleving.

Het sociaal werk wordt vandaag op verschillende manieren belemmerd om deze rol te vervullen. Zoals ik reeds stelde, heeft de geleidelijke uitholling van de sociale welvaartstaat, het sociale werk sterk beïnvloedt. De verschuiving van een aanpak van collectieve en universele toegang tot sociale voorzieningen, breed gedragen door de

bevolking, naar een aanpak waarin een gediversifieerd aanbod moet inspelen op de noden van geresponsabiliseerde individuen, de ‘voor-wat-hoort-wat’ aanpak die is ingebed in een steeds meer professionele en bureaucratische stijl van dienstverlening, geeft sociale werkers steeds minder tijd om kritisch te reflecteren over de noden van de doelgroep of doelgroepen die ze wensen te bereiken.

In deze tijden van economische crisis met haar nadruk op budgettaire strengheid en een context waarbinnen xenofobische reflexen alom tegenwoordig zijn, lijkt de nadruk meer te liggen op het opleggen van gelijke toegang tot diensten, eerder dan op de emancipatorische uitkomsten van het beleid. De aandacht voor procedurele uniformisering en administratieve efficiëntie belemmert het sociaal werk in haar taak om door burgers georganiseerde vormen van spontane solidariteit naar waarde te kunnen schatten. De top-down regels beletten de bottom-up ideeën over solidariteit om tot bloei te komen. Een sterke, marktgerichte werking, zorgt ervoor dat het individu via de vele beleidsmaatregelen omtrent de ondersteuning van sociale cohesie of het stimuleren van sociaal kapitaal, zich steeds meer moet conformeren naar de vereisten van de concurrentie op de arbeidsmarkt. De versmelting van ideeën over sociale solidariteit met een denken over economische concurrentie wordt duidelijk in de steun voor persoonlijke strategieën voor succes in een kansenmaatschappij (Husband 2007) maar betekent vaak ook een inkrimping van het ideaal van het sociaal burgerschap. Kortom, de reacties van het sociale werk op de behoeften van etnisch diverse gemeenschappen vindt plaats in een omstreden en gepolitiseerde nationale en internationale context.

Ik wil echter aangeven dat deze situatie ook mogelijkheden biedt voor het sociaal werk. Toegepast op mijn voorbeeld van de spanning tussen gelijkheid en diversiteit; denk ik dat het sociale werk een belangrijke ondersteunende functie kan vervullen in de consolidering van spontane processen van solidariteit.

Het uitgangspunt van dergelijke visie is dat solidariteit een bron van conflict is geworden tussen minderheidsgroepen – die vaak de universalistische aanpak van het sociale werk hekelen als een in stand houding van de dominante machtspatronen (Young 2000) – en

meerderheidsgroepen – die het steeds minder vanzelfsprekend vinden dat zogenaamde ‘buitenstaanders’ aanspraak kunnen maken op diensten. Vooral in de steden is deze spanning merkbaar en voelbaar. Het Vlaamse Witboek voor Steden uit 2003 stelde reeds duidelijk dat diversiteit in de steden een uitdaging voor solidariteit is. Sociale werkers bevinden zich vaak in de frontlinie van deze uitdagingen en vangen, in hun dagdagelijkse praktijken, vaak de schokgolven op van armoede, migratie, asiel en de vermarkting van sociale relaties.

Dit bekent echter niet dat de doelgroepen van het sociaal werk bij de pakken blijven zitten. Vooral in stedelijk verband zien we talloze initiatieven ontstaan van spontaan georganiseerde vormen van samenwerking en solidariteit. Het komt er vandaag op aan om deze lokale experimenten beter te leren kennen en te ondersteunen daar deze initiatieven vaak berusten op *“nieuwe vormen van verbondenheid en culturele creativiteit (...) Deze creativiteit is gemeenschappelijk en alledaags, zodat ze niet gemakkelijk en niet altijd wordt opgemerkt”* (Witboek 2003: 61).

Het sociaal werk kan, als geen ander, deze creatieve experimenten via een proces van sociaal leren ondersteunen. Wanneer burgers samen zoeken naar collectieve antwoorden op gedeelde problemen waardoor hun persoonlijk en groepsleven verandert, dan oefenen zij in de praktijk hun democratisch en sociaal burgerschap uit. Dat proces kan omschreven worden als een proces van sociaal leren.

Sociaal leren omvat zowel cognitieve als morele aspecten maar overstijgt het individuele doordat mensen en groepen gezamenlijk tot het formuleren van gedeelde problemen moeten komen. Laat mij er onmiddellijk aan toe voegen dat ik sociaal leren niet wil introduceren als een middel dat alle problemen kan oplossen. Het is op dit punt dat het raamwerk van Nancy Fraser, die ik eerder introduceerde, haar volle betekenis kan krijgen.

Spreeken over sociaal leren in tijden van superdiversiteit leidt – bewust of onbewust, gewild of niet – naar een spanning tussen de universalistische aspiratie van een politiek

van erkenning en de gedifferentieerde aanpak van een politiek van verschil en erkenning. Het is uiteraard niet de bedoeling om via een proces van sociaal leren de aanwezige identiteiten te bevriezen of te essentialiseren om te eindigen met meer culturele segregatie (Dominelli 2007). Integendeel, wat ik voor ogen heb, is een proces van leren waarin het aanleren van een bepaalde kennis, vaardigheid of competentie verandert in een proces van deelname in gemeenschappelijke actie, in leren als een reactie op een uitdaging in gemeenschappelijkheid en verschil.

Dit model gaat dus voorbij aan een doorgedreven vorm van cultuurrelativisme gekenmerkt door een niet normatieve houding ten aanzien van diverse waarden en praktijken om plaats te maken voor een in dialoog onderhandelde interactie die het de facto pluriculturele karakter van onze stedelijke samenlevingen ondersteunt in haar zoektocht naar de afweging van het universele appel van gelijkheid ten aanzien van de meer particularistische en groepsspecifieke eisen. Zodoende wordt een ruimte geopend waarbinnen het mogelijk is om universele aspiraties te laten inspelen op particuliere dienstverleningen en omgekeerd.

Dit sociaal leren houdt cognitief meer in dan het aanleren van technische vaardigheden. Het collectieve leren moet centraal staan waarin aandacht is voor:

- Leren over wat als probleem wordt aanzien en beleefd
- Leren over mogelijke oplossingen en mogelijke verwachte en onverwachte gevolgen.
- Leren over andere groepen en andere mensen hun ervaringen, belangen en waarden
- Leren over hoe de eigen belangen aansluiting vinden bij anderen
- Leren over de methodes en technieken om met elkaar te communiceren en tot een vergelijk te komen

We moeten natuurlijk alert blijven. Sociaal leren is een concept dat een radicaal verleden kent maar ook is al te vaak op een pragmatische, a-politieke manier toegepast. Sociaal leren kan pas haar volle potentie ontwikkelen wanneer het is ingebed in een collectief en participatieve onderneming (Wildemeersch & Vandenabeele 2007).

Daarenboven is het niet de bedoeling het sociaal werk los te koppelen van het proces van sociaal leren. Het is niet de taak van het sociaal werk om van buiten uit reflexief te leren. Het is in het proces van solidariteitsondersteuning dat de sociaal werkers, net zoals de burgers, in een participatief leerproces stappen. Gezamenlijk – burgers en sociaal werkers – naar probleemdefinities en oplossingen werken is de boodschap.

Bij wijze van besluit

Bij wijze van besluit vat ik mijn argument nog eens samen. Het is, in de eerste plaats, belangrijk dat het sociaal werk beseft dat de context waarbinnen het vandaag evolueert, snel verandert op indringende manier. De geleidelijke inkrimping van de welvaartstaat leidt tot nieuw opgelegde spelregels voor het sociaal werk, die haar missie en doel in nieuwe richtingen doet veranderen. Het ideaal van het sociaal burgerschap en de betrachting om tot een meer rechtvaardige maatschappij te komen, wordt vandaag anders ingevuld dan enkele decennia geleden. En het is nog maar de vraag of de vooropgestelde doelen middels een grotere rol voor de markt en de concurrentie nog haalbaar zijn.

Desalniettemin, bieden de spontaan groeiende experimenten van directe solidariteit ook een manier voor het sociaal werk om haar kritische rol terug te winnen. Vooral in de context van superdiverse steden – waar er ontegensprekelijk grote uitdagingen zijn – kan, volgens mij, het sociaal werk via een proces van sociaal leren een belangrijke rol spelen in het ondersteunen en versterken van nieuwe solidariteitsarrangementen. Dit kan echter het best wanneer twee valstrikken worden vermeden, met name een te verre gaande culturalisering van de maatschappelijke problemen waardoor het sociale werk vooral een nefaste essentialiserende rol zou spelen, maar ook een naïeve houding die in de lokale experimenten een zaligmakend verhaal zouden zien waardoor het grotere verhaal van ongelijkheid in machtstructuren die aan de basis liggen van de problemen niet meer in vraag wordt gesteld. Idealiter leert het sociaal werk vanuit het lokale vernieuwende, alledaagse praktijken van solidariteit institutionaliseren maar blijft het evenzeer – en vanuit deze nieuwe lokaal gesitueerde kennis – de waarheid ten aanzien van de macht vertolken. Alleen op die manier lijkt mij het ideaal van een sociaal burgerschap nog een concrete belichaming te kunnen krijgen in tijden waarin het marktgericht neoliberal

denken overheerst. Alleen op die manier kan het collectief denken over een sociale samenleving gestalte worden gegeven in reactie op de individualistische consumptiologica van het laat-kapitalistische model dat wordt opgedrongen van bovenaf.

Selectieve bibliografie

- Banting, K. & Kymlicka, W. (2004), Do multiculturalism policies erode the welfare state? In P. Van Parijs, (Ed), *Cultural Diversity Versus Economic Solidarity theory*, Basingstoke: Palgrave Macmillan. University Press.
- Banting, K., G., (2010), “*Is There a Progressive’s Dilemma in Canada? Immigration, Multiculturalism and the Welfare State*”. Presidential Address to the Canadian Political Science Association, Montreal, June 2, 2010, Queen’s University
- Boudry, L., P. Cabus, E. Corijn, F. De Rynck, C. Kesteloot and A. Loeckx (2003) *De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Dominelli, Lena (2007), The Postmodern ‘Turn’ in Social Work: The Challenges of Identity and Equality, *Social Work & Society*, Vol. 5, n°3, <https://www.socwork.net/sws/article/view/144/513>
- Fraser, N. (1995), “From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a ‘Post-Socialist’ Age”, *New Left Review*, I/212, pp. 68-93.
- Fraser, N. (1997), *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. New York: Routledge.
- Fraser, N. (2000), “Rethinking Recognition”, *New Left Review*, 3, pp. 107-120.
- Fraser, N. and Honneth, A. (2003), *Redistribution or Recognition: A Political-Philosophical Exchange*. London: Verso.
- Goodhart, D., (2004) “Too diverse?”, *Prospects*, February, 30-37
- Husband, C. (2007), Social Work in an Ethnically Diverse Europe, *Social Work & Society*, Festschrift Walter Lorenz, Vol. 5, n°3,. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0009-11-10524>
- Koopmans, R., (2010): Trade-Offs between Equality and Difference: Immigrant
- Kymlicka, W. & Banting, K., (2006), Immigration, Multiculturalism, and the Welfare State, *Ethics & International Affairs*, 2006; 20, nr. 3
- Mouffe, Chantal (2013) *Agonistics. Thinking the world politically*, London: Verso Books.
- Pearce, N., (2004), "*Diversity versus solidarity: a new progressive dilemma.*" RENEWAL-LONDON- 12.3 (2004): 79-87.
- Pinnington, E. and Schugurensky, D. (2009). Civic Learning and political engagement through participatory budgeting: The case of Guelph, Canada. In E. Pinnington and D. Schugurensky (eds), *Citizenship learning and participatory democracy throughout the world*. Cambridge: Cambridge Scholarly Press.
- Van Oorschot, W., (2008), “Solidarity towards immigrants in European welfare states.”, *International Journal for Social Welfare*, 2008: 17: 3–14, Blackwell Publishing Ltd and the International Journal of Social Welfare.
- Wildemeersch, D. and Vandenabeele, J. (2007). Relocating social learning as a democratic practice. In R.van der Veen, D. Wildemeersch, V. Marsick, and J. Youngblood (Eds.), *Democratic Practices as Learning Opportunities* (pp. 23-36). Rotterdam: Sense
- Young, Iris, Marion (2000), *Inclusion and Democracy*, Oxford: Oxford Political Theory.